

Longa Péterné

KARRIERTÖRTÉNET A DUALIZMUS KORÁBAN – 150 ÉVE SZÜLETETT WEISS MANFRÉD, A CSEPELI GYÁR ALAPÍTÓJA

Weiss Manfréd történetével kapcsolatban számos közhely joggal írható le, mert száz százalékig igaznak bizonyul: „a semmiből jött”, „csak saját erejére, eszére számíthatott”, „mindent szorgalmának köszönhetett”, „kitartó munkával hatalmas művet hozott létre”. Igaz, a közhelyek tapasztalatokból, valós eseményekből szűrődnek le, csak éppen ritka az olyan eset, amikor minden szépítés, kiigazítás nélkül illenek egy konkrét személyre, életútra! Ha forrásainknak hihetünk, Weiss Manfréd esetében ezzel a ritka példával találkozunk.

Weiss Manfréd

A magyar ipar fejlődésének lehetőségei a XIX. század második felében

A magyarság helyzetét a XIX században a politikai-gazdasági kiszolgáltatottság, függőség jellemezte. Az 1848-as forradalom alapvetően felszámolta a feudális korlátokat, amelyek gátolták a modern gyáripar kialakulását, fejlődését, az elkövetkező időszakban eltörölték a birodalmon belüli vámokat, egységes pénzrendszert vezettek be, tehát létrejöttek a gazdaságilag egységes birodalom formai keretei, de az 1867-es kiegyezésig nem történt meg a két részbirodalom, az osztrák és magyar oldal viszonyának teljes rendezése. A kiegyezés keretében írták elő, hogy a két birodalomrésznek milyen arányban kell hozzájárulnia a közös kiadásokhoz. Ez a kvóta a nemzeti jövedelem változásával arányosan Magyarország szempontjából kismértékben állandóan növekedett, de átlagosan az egész korszakra mintegy 1:2 arány volt érvényben, azaz a közös költségek egyharmada hárult hazánkra, és ami az ipar fejlődése szempontjából döntő volt: a közös fenntartású intézmények kötelesek voltak megrendeléseik egyharmadát magyar gyártóktól beszerezni. Ezek a megrendelések a hadsereg részéről játszották a legnagyobb szerepet.

Az iparosításnak a piac biztosítása mellett egyéb előfeltételei is voltak: a megfelelő hitelrendszer és infrastruktúra megléte. 1867 és 1890 között a hitelintézetek száma több mint 14-szeresére, tőkeállományuk 12-szeresére nőtt, a vasúthálózat hossza pedig több mint 5-

szőrösére való növekedésével meghaladta a 11 000 km-t. A közel negyedszázadnyi időszak alatt elsősorban külföldi tőke áramlott az országba, ez tette lehetővé a korszak beruházásainak felét. Eleinte azok az ágazatok fejlődhettek a legdinamikusabban, amelyek szorosan kapcsolódtak a mezőgazdasághoz, főként a malomipar és az élelmiszeripar egyéb ágai. Végig érvényes volt – és szerencsés esetekben hajtóerőt is jelentett – az erős konkurenciaharc a jóval fejlettebb osztrák és cseh iparral. Hazánk esélyeit javította az Európában elsőként meghozott 1881. évi 44. számú „Ipar-törvény”, azaz ipartámogatási törvény. Ez a törvényben felsorolt, meghatározott iparágakban – például a gépgyártás különböző területein, nevezetesen a fegyvergyártásnál – bizonyos feltételek mellett jelentős kedvezményeket biztosított az újonnan alapított vállalatoknak, például mentesülhettek a kereseti adó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója, a községi pótagó és különböző illetékek megfizetése alól, és előnyöket élvezhettek a szállítási tarifáknál is. Kilenc év alatt 199 új magyarországi üzem kapta meg ezeket a kedvezményeket, ezeknek mintegy harmada tekinthető jelentős, hosszú távon is működőképes gyárnak.

A magyar gazdasági élet 1867 és 1914 közötti fejlődési adatai minden túlzás nélkül imponálóak: a nemzeti jövedelem ötszörösére, az ipari termelés 12-szeresére nőtt, amely – egész Európában egyedülálló módon – átlagosan évi 5,2%-os növekedésnek felelt meg. A dualizmus korában tehát jelentős gyáripar jött létre.

Az ipar dinamikus fejlődésének személyi feltételeit tekintve szembetűnő a polgárosodás fő bázisát jelentő zsidóság szerepe. A feudális fejlődés során Magyarországon nem alakult ki sem létszámát, sem gazdasági helyzetét, sem ambícióit tekintve olyan városi polgárság, amely a tőkés átalakulás hordozójává válhatott volna. Viszont a XVIII. században jelentős volt a zsidóság bevándorlása, főként a Habsburg Birodalom fejlettebb, nyugati területeiről, mivel II. József türelmi rendelete lehetővé tette a vagyonos kereskedők számára a városokban való letelepedést. A napóleoni háborúkban megerősödő kereskedőréteg tőkeerejével, mentalitásával, flexibilitásával – tevékenységi formáinak kereteit bármikor megváltoztatni készen – minden szempontból alkalmasnak bizonyult a felemelkedésre: először csak a termény- és textilkereskedelemben, majd a malomiparban, telekspekulációban, építési vállalkozásokban, vasútépítésben, végül egyre jelentősebb tőkeerőt gyűjtve a gyáralapításban és egész iparágak kifejlesztésében.

Egy ambiciózus fiatalember elindul

A Weiss család eredetét kutatva még a családi legendárium szerint is legfeljebb a XIX. század elejéig tekinthetünk vissza, és még ezek az adatok is bizonytalanok: hősünk, Weiss Manfréd nagyapja, Baruch Weiss falusi pipakészítő vagy kiskereskedő volt, és feltehetően Morvaországból vándorolt Pestre, ahol a Rumbach Sebestyén utcában valószínűleg fémárukkal kereskedett. Idősebb fia, Adolf, már Magyarországon született 1807-ben, és öccsével, Arnolddal társulva cseh szilvalekvár árusításával kezdték üzleti tevékenységüket, majd

fokozatosan tehetős terménykereskedőkké emelkedtek. Weiss Adolfnak hat gyermeke született; történetünk szempontjából közülük a legidősebbnek, Bertholdnak és a legifjabbnak, az 1857-es születésű Manfrédnak jut jelentős szerep.

Az 1870-es években a szűkebb család három, formailag különálló – a feltételezések szerint elsősorban az adóhatóságok munkáját megnehezítendő –, de több szálon összefonódó, egymással is különböző bonyolult tranzakciókat folytató terménykereskedelmi céget birtokolt. A családfő Budapesten, Berthold pedig Budapesten és Bécsben vezetett egy-egy vállalkozást. A cégek biztonságát főként az teremtette meg, hogy a Monarchia közös hadseregének állandó beszállítói voltak, és idővel jelentős érdekeltséget szereztek a magyar malomiparban.

Weiss Manfréd kezdettől, tudatosan a családi vállalkozásba való bekapcsolódásra készült. Kereskedelmi akadémiát végzett, majd négy évig egy gyarmatárúkkal foglalkozó külkereskedelmi cég vezetője volt Hamburgban – az állást bátyja üzletében 20 évesen foglalta el.

A családi vállalkozások életébe – első, de korántsem utolsó alkalommal – a hadi szállítások megélénkülése hozott jelentős vagyonnövekedéshez vezető változást. Bosznia–Hercegovina 1878-as okkupációja során a Weiss fivérek, Berthold és Manfréd – más cégekkel szövetkezve – elvállalták az összes katonai szállítás megszervezését és lebonyolítását, valamint a boszniai vasút hasznosítását. A hagyomány szerint a Monarchia közös Hadügyminiszteriumában még 30 évvel később is nagy elismeréssel emlegették az akkor mindössze huszas éveinek elején járó Weiss Manfréd szervezőkészségét. A hatalmas volumenű katonai megrendelések nemcsak anyagi hasznot hoztak a családnak, hanem a legalább olyan fontos üzleti, társadalmi kapcsolatok széles körét is.

A nyolcvanas években gazdasági nehézségek következtek: búzaválság, áringadozások, a terménykereskedelem hanyatlása. Az üzleti élet pangásának átvészeléséről az időközben nagy családi tekintélyre szert tett legifjabb Weiss fiú döntött: a felgyülemlett tőkét ingatlanbefektetésekkel kell átmenteni kedvezőbb időkre. A telekspekuláció – amelynek egyik legsikeresebb eleme az úgynevezett Újvilág komplexum megvásárlása volt a Körút és a Pózsnyi út sarkán – olyan jól sikerült, hogy nemcsak a tőke tartalékolásához vezetett, hanem megsokszorozásához is. Weiss Manfréd számára azonban ez nem cél volt, hanem eszköz – a megfelelő időpont kivárása után újabb ipari beruházásokhoz.

Konzervek és töltények – mindent a hadseregnek

Az immár hosszú távon is együttműködő Weiss Berthold és Manfréd első ipari vállalkozását, gyáralapítását gondos mérlegelés előzte meg. Sok szempontot vettek figyelembe: először is, Magyarországon a malom- és élelmiszeripar központi szerepe miatt célszerű volt erre a területre alapozni; másodsor, a hadsereg megrendelése, mint az előző tapasztalatok is mutatták, hosszú távon biztos felvevőpiaccal kecsegtettek; ugyanakkor még viszonylag korlátozott tőkeerejükkel kellett számolniuk, és egyelőre a szakértelmük is hiányos volt.

Kapóra jött, hogy 1882. február 18-án a közös Hadügyminisztérium konzervgyár alapítását javasolta. Weiss Manfréd ezt megtudva azonnal kérvénnyel fordult a kereskedelmi miniszterhez, amelyben „már tervezett húskonzervgyárához” kérte az állami kedvezményeket. A „tervezés” ekkor még igencsak kezdeti stádiumban lehetett, hiszen nemhogy a termelési feltételekről, de még az alapítandó üzem helyéről sem határoztak a kérelmezők. Mindez nem akadályozta Weiss Manfrédot abban, hogy március 30-án már gulyáskonzervmintát küldjön Bécsbe – ezt egy ideiglenes, a nagyüzemi termelésre teljességgel alkalmatlan, Lövölde téri műhelyben készítették. A minisztériumi bizottság kedvező véleményének birtokában került sor egy nagyobb kapacitású gyár építésére alkalmas telek megvásárlására ideális környezetben, a Közvágóhíd közelében, a Soroksári út és a Máriássy utca sarkán. Végül – az állami kedvezmények birtokában – 1882. december 27-én alakult meg Weiss Berthold és Manfréd Első Magyar Konzervgyára. A termelés 1883 januárjában indult be. A lemezvágóval és forrasztóasztalokkal felszerelt bádogosműhely napi 25 000 darab konzerv gyártását tette lehetővé. A tartósítás sterilizáló autoklávban történt. A hadsereg konzervszükségletének 34%-át a Weiss testvérek gyárából szerezte be. A húskonzerveken kívül gyártottak leves-, zöldség-, sőt kávékonzerveket is – ez utóbbi a mai nescafé őseinek tekinthető: kávéport és cukrot tartalmazott, és fogyasztás előtt mindössze meleg vízben kellett a keveréket feloldani. A sikeres termékekből a Monarchia hadseregén kívül német és olasz exportra is szállítottak. Weissék minden újdonságra felfigyeltek, amiben üzleti lehetőséget láttak. Amikor tudomást szereztek egy osztrák hadbiztos találmányáról, a préselt kenyérről, kifejlesztették a gyártáshoz szükséges formákat és kereteket. A gyártóeszközöket felajánlották az angol kormánynak is – de amikor az angolok ehelyett tíz tonna kenyeret rendeltek, ezt a szállítást is teljesítették.

A konzervgyárban hosszabb távon problémát jelentett a termelés szezonális jellege: a szükséges létszám 30 és 300 fő között ingadozott, és különösen szembetűnő volt a konzervdobozokat gyártó bádogosműhely kihasználatlansága. A megoldás ismét a Hadügyminisztériumból jött: 1887-ben töltenytáruk próbaszállítására kaptak megrendelést, 1888-ban pedig tábori palackokra, vizeskannákra és egyéb, a hadsereg által használt fémfelszerelésekre. Weissék a növekvő üzlet reményében megduplázták a gyárba fektetett tőkét. Bár a fémárak termelésénél kezdetben nagy volt a selejt aránya, ezt jó üzleti taktikával a konzervgyártásnál elért nyereséggel kompenzálták, mivel felismerték, hogy hosszabb távon a hadianyaggyártás lesz a meghatározó.

Már az eddigiekből kitűnik Weiss Manfréd tudatos, átgondolt és, mint a későbbiekben látni fogjuk, egész életén át követett üzleti stratégiája. Első lépésként olyan termékkel tört be a piacra – a konzervvel –, amellyel egyeduralkodó volt Magyarországon. A gyártásban gyakorlatot szerezve, fokozatos fejlesztéseket végezve vette fel a versenyt más, monarchiabeli, illetve európai országokkal. Ezzel párhuzamosan egyre biztosabb és szélesebb területet átfogó piacot szerzett. Rendkívül figyelemreméltó válságstratégiája is: amikor a piacok szűkülése miatt a termelés nem bővíthető, ezt az időszakot kell megragadni új termékek

kifejlesztésére, így a kezdeti nehézségek, veszteségek egybeesnek az amúgy is válságos időszakokkal, és amikor megindul a konjunktúra, abban már a kezdet kezdetétől, elsőként lehet az új termékekkel megjelenni, a piacokat megszerezni és az elsők között nyereséghez jutni. A gyártási kapacitást pedig Weissék sohasem a tényleges szükséglethez, hanem a lehetséges legnagyobb kereslethez igazították; így bármikor gyorsan alkalmazkodhattak a piac felveszőképességéhez.

A Weiss fivérek a gyáripar mellett az ország gazdasági életének más területein is egyre intenzívebben voltak jelen: jelentős szerepet játszottak a Magyar Ipari és Kereskedelmi Bankban, amelynek legjelentősebb magyarországi részvényesei lettek. Ugyancsak főrészvényesek és alapítók voltak a Magyar Hajó- és Gépgyár Rt.-nél, az Iparbank pedig Weiss Manfrédot delegálta a Fegyvergyár igazgatóságába.

Ebben az időszakban kezdett elválni egymástól a két fivér útja. Berthold egyre inkább a közéleti tevékenység felé fordult, országgyűlési képviselő lett, és kivált a családi vállalkozásból. Weiss Manfréd szédületes ipari karrierje most kezdődött el igazán.

A csepeli gyáralapítás

A Weiss Manfréd életművének csúcsát jelentő, később az ország legnagyobb gyáráként számon tartott ipartelep alapítására az élesre szerelt töltények gyártásának bővítése miatt volt szükség. A hely kiválasztását – mint minden döntésének meghozatalát – alapos megfontolás előzte meg.

Csepel a XIX. század végén mezőgazdasági jellegű, jelentéktelen település volt. Bár számos kedvező adottsággal rendelkezett – a fővároshoz és a Dunához való közelség, kedvező talajviszonyok, megfelelő létszámú, bár képzetlen munkaerő, olcsó telkek – volt egy nagy hátránya: a közlekedés megoldatlansága. Mind a személy-, mind az áruszállítás nehézségekbe ütközött. 1872-ben felépült ugyan a zsilip és a gát, és ez legalább az árvíz elől védelmet nyújtott, de még az Erzsébetfalva és a Közvágóhíd közötti HÉV-vonal 1887-es megépülése után is egy három kilométeres, rossz minőségű földutat kellett megtenni a vasúthálózat eléréséig. Ugyanakkor a csepeli telephely elszigeteltsége kedvező volt a tervezett gyártómű veszélyessége és a további terjeszkedés lehetősége szempontjából.

Weiss Manfréd – sokak által talán hazardírozónak tűnő döntésével – nem habozott: 1892. decemberében bérbe vett négy üzemcsarnok felépítése céljából egy 50,3 kataszteri hold nagyságú területet, ahol „*katonai célokra szolgáló fegyvertöltény hűvelyeket*” kívántak „*lőporral megtölteni és rendeltetésüknek megfelelően felszerelni*”.

A politikai helyzet: a nagyhatalmak fokozódó rivalizálása és fegyverkezési versenye világhosszá tette, hogy a fegyver- és lőszergyártás a jövő. Weiss Manfréd nagyarányú fejlesztésekbe kezdett, ám nem feledkezett el arról sem, hogy a hadiipari termékek mellett a be rendezések alkalmasak vagy könnyen átalakíthatók legyenek a békeidőben értékesíthető gyártmányok előállítására is. 1896-ban sikerült nagyon olcsón megvenni az addig bérelt te-

rületet, amelyen akkorra már húsz épület állt. Az új gyártelep termékeinek első széles körű bemutatására az 1894-es bécsi élelmezési és hadügyi kiállításon került sor. Az igazi elismerést azonban a millenniumi kiállítás hozta meg. A bemutatott termékek és a gyártási adatok alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a Weiss-gyár a hadsereg legjelentősebb magyarországi magán szállítója. A kiállítást követően Ferenc József Weiss Manfrédnak *csepeli* előnévvel nemességet adományozott, hivatkozva lojalitására, az ipar és a kereskedelem terén szerzett érdemeire, valamint sikeres tevékenységére a közügyek és közjótékonyág terén. A közhiedelemmel ellentétben Weiss Manfréd ezt a nemességet nem vásárolta, sőt, az uralkodó külön kegyként még a szokásos díj lefizetése alól is mentesítette. Nem egészen negyvenévesen kapta ezt a magas elismerést. Nemesi címerén, amelyet az ő elgondolásai alapján terveztek, a következők voltak láthatók: aranyszínű vitézi pajzs, folyó, benne pázsitfolt (a Duna és a Csepel-sziget), fekete oroszlán, amely fogaskeréken egyensúlyoz és egyik mancsában vetéltőt tart (utalás az ország legnagyobb textilgyárára Rózsahegyen, amelynek szintén alapítója és résztulajdonosa volt), a másikban egy füstölő bombát (a csepeli lőszergyártás jelképeként). Az oroszlán két oldalán egy-egy hatágú Dávid-csillag a zsidó vallásra emlékeztetett.

A hadiüzemből gyáróriás lesz

A csepeli gyár fejlődésének a magyar gazdaság a XIX. század utolsó éveiben elkezdődő és egészen 1905-ig tartó recessziója, az általános túltermelési és hitelválság sem vetett gátat; sőt, éppen ekkor szélesítette ki Weiss Manfréd a gyártási vertikumot a már ismertetett „előremenekülési” stratégiáját alkalmazva.

A termelés hosszú távú fejlesztéséhez megfelelő infrastruktúra létrehozására volt szükség. Karbantartó műhely, víztorony, kazánház, erőműtelep létesült – az utóbbi a kor legmodernebb generátoraival felszerelve. A tölténygyártáshoz szükséges színesfém-alapanyag biztosítása érdekében létesült 1896-ban a fémmű olvasztóművel, öntödével, megoldva a színesfém-hulladékok újrahasznosítását is, így a drága rézötvözetek, bronzok jóval gazdaságosabb előállítását megvalósítva. 1900-ban az öntőminták készítéséhez faipari és asztalosüzem létesült. Az öntvények minősége szempontjából kulcsfontosságú munkafázist így saját, megbízható szakemberek végeztek el. 1902-től nagy mennyiségű tüzéségilövedék-export indult meg. A csepeli gyárból a közös hadseregen kívül sok más országba is szállítottak különböző hadianyagokat, lőszereket: a balkáni háború idején Szerbiába és Bulgáriába, az orosz–japán háború során mindkét hadviselő félnek, Angliának, Spanyolországnak, sőt, még Mexikónak és Kínának is. Weiss Manfréd és megbízottai állandóan figyelték a technikai újításokat, és szabadalmak vásárlásával, körültekintően megfogalmazott szerződésekkal biztosították a kizárólagos gyártási és értékesítési jogot. Egy bécsi feltalálótól, Karl Kirschmayertől megvásárolt szabadalom lett például az alapja egyik hosszú távon is igen sikeres terméküknek, a táborig sütőkemencének. Az érdeklődést látva azután teljes táborig konyhák szállítására is

vállalkoztak. 1906 és 1908 között indították be a színesfém-hengersort, és kezdték meg a rézötvezetű huzal-, rúd- és szalaggyártást.

Nagyon jelentős – bár nem könnyen megoldható – lépés volt 1911–12-ben az acélmű alapítása. Erre az új gyáregységre a nagy kaliberű lövedékek előállítására volt szükség, ami rendkívül kedvező üzletnek ígérkezett. De az acélgyártási kapacitás megteremtése számos egyéb termék bevezetésének is alapjául szolgált. Az új beruházásnál a fő nehézséget az okozta, hogy míg Weiss Manfrédnak minden korábbi bővítésnél sikerült az állami kedvezményeket megszereznie, itt ez reménytelennek látszott, hiszen Csepel ezzel a bővítéssel veszélyes konkurensévé válhatott a Pénzügyminisztérium irányítása alatt álló diósgyőri állami vasgyárnak. Kérelmében Weiss Manfréd nyomós érveket sorakoztatott fel, első helyen azt említve, hogy 2000 ember részére teremtene munkaalkalmat. Mindez azonban nem lett volna elég, ha nem talál tekintélyes szövetségesre a Rotschild-érdekeltséghez tartozó witkowitzi vasgyárban. A lengyelországi szakemberek – természetesen nem csekély anyagi ellenszolgáltatás fejében – a gyártóberendezések szállításán kívül hajlandóak voltak a gyártási tapasztalatok átadására, a csepeli szakemberek kiképzésére, sőt, kapcsolataik révén segítettek megrendeléseket szerezni a haditengerésztől. Weiss Manfréd semmilyen eszköztől sem riadt vissza, hogy tervét megvalósítsa – két alkalommal még vesztegetés gyanújába is keveredett, amit azután sikerült elsimítania –, és végül 1912 májusában hatalmas erőfeszítések után beindult a csepeli acélmű két martinkemencével, gőzkalapáccsal és hat sajtológéppel.

Ugyanebben az évben megkezdte működését egy anyagvizsgáló laboratórium és a tervezőintézet. Nyugdíjintézetet alapítottak a tisztviselők és a művezetők részére. Felépült a kasszinó, amelynek keretében vigalmi bizottság, dalárda, könyvtár működött; a nagyteremben színház- és mozielőadásokat rendeztek, tanfolyamokat szerveztek – volt rajz-, de írás-olvasás oktatás is. Megalakult a Csepeli Atlétikai Klub. A gyári orvosi rendelő elsősegélyhellyel és egy hatágyas kórteremmel bővült. 1913-ban a gyár részvénytársasággá alakult, tanonciskolát létesítettek, és megszületett az első kollektív szerződés. Ebből csak egy jellemző érdekesség: a nappali műszakban heti 53 óra a munkaidő, az éjszakaiban 50,5 óra. Weiss Manfréd nem csak saját munkaerejét nem kímélte, nem csak magát hajszolta ...

Bár az önálló csőgyár csak az I. világháború után létesült, alapításának gondolatával és főként annak alapos előkészítésével Weiss Manfréd már a XX. század első éveiben foglalkozott. Ugyanis hamar rájött, hogy a nagy ipari fellendülés, az építkezések hatalmas igényeket támasztanak acélcsővekre. Megbízottain keresztül rengeteg információt szerzett be: piackutatást végeztetett, részletes levelezések folytak csőgyártó berendezések beszerzési lehetőségei ügyében.

Más polgári célú termékek gyártási lehetőségeivel is foglalkozott a gyártulajdonos és megbízott szakemberei. Egyetlen olyan jelentősebb volumenű rendelést sem utasítottak vissza, amelynek gyártására mód nyílt Csepelen. Foglalkoztak mezőgazdasági eszközök, háztartási edények, szerelési anyagok, zárok, lakatok, vaskályhák előállításával. Az új talál-

mányok felkutatása, a szabadalmak megvásárlása ezen a területen is szisztematikusan folyt. Példamutatóan precíz szerződés készült például a 43 092 és 45 693 lajstromszámú magyar szabadalmakkal védett permetezőkészülék kizárólagos gyártási és forgalmazási jogára vonatkozóan – kitérve az esetleges jövőbeli továbbfejlesztett változatokra is.

A csepeli gyár néhány terméke – a Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény jubileumi kiállításának részlete

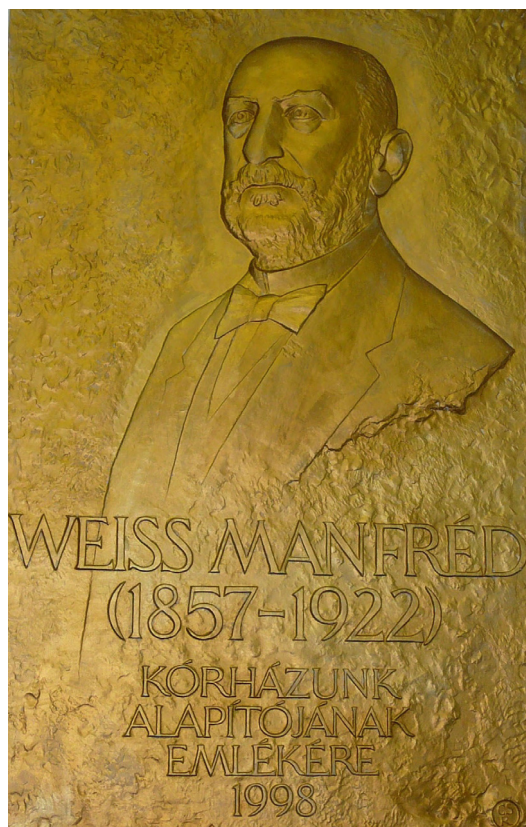
1914-ben a hadianyaggyártás fokozására beindult a háromműszakos termelés. Bővítették az acélművet, a rézfinomítás vertikuma elektrolízisüzemmel egészült ki. A felfokozott haditermelés és a háború okozta nehézségek közepette, ezek ellenére, 1915-ben átadták a munkásotthont, a fizikai dolgozók továbbképző és művelődési központját. Ami már csak azért is fontos volt, mivel a dolgozók létszáma rohamosan nőtt: 1910-ben 1737-en dolgoztak a Weiss-gyárban, 1913-ban hatezren, 1917-ben, a háború alatt érte el a létszám a csúcspontot 27 000 fővel.

A csepeli gyár hierarchiájában a tulajdonost egy szűk vezetői kar követte: igazgatók, üzemvezetők, főpénztáros és főkönyvelő. Közülük a „régikarnak” tagjai szinte a gyár alapításától itt dolgoztak, legfeljebb érettségivel rendelkeztek, a gyakorlatban tettek szert szakértelemre. A „második generáció” a századfordulótól kezdve, a nagyobb fejlesztések során került a gyárba, sokan külföldről, de mindenképpen egyetemi tanulmányok befejeztével. Weiss Manfréd megbecsülte a jó és hűséges szakembereket: átlagon felüli fizetéssel, lakással vagy ennek megváltásával. A művezetők, szakmunkások, előmunkások sem panaszkodhattak. Igaz, a követelmények is nagyon szigorúak voltak: egyenesen nagy teljesítménnyel, fegyelmezett munkával lehetett nemcsak érvényesülni, hanem egyáltalán megmaradni a gyárban.

1918-tól a gyáróriás, a kor gazdasági csodája a tulajdonos nevét viselte: Weiss Manfréd Lőszer-, Acél- és Fémművei Rt.-nek hívták. És nemcsak a termelés, a létszám, a tulajdonos vagyona nőtt rohamléptekkel: Weiss Manfréd a társadalmi ranglétrán is egyre magasabbra emelkedett. 1905-től igazgatósági tagja volt a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, egyik kezdeményezője és megalakulása után igazgatósági tagja volt a Gyáriparosok Országos Szövetségének. 1915 végén tagja lett a Felsőháznak. 1918-ban megkapta a bárói méltóságot is. Állítólag Tisza István miniszterelnök a háború végén így nyilatkozott: „*Csak két dolog vált be: fiaink hősiessége és Weiss Manfréd teljesítőképessége. Hej, ha hadvezetésünk, közigazgatásunk és diplomáciánk is ilyen tökéletesen tudott volna fejlődni!*”

Az elvesztett háborúnál és a Monarchia szétesésénél is nagyobb csapás, megaláztatás várt Weiss Manfrédra a Tanácsköztársaság napjai alatt. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-i rendeletével a gyár állami tulajdonba került – emiatt a báró öngyilkosságot kísérelt meg, veronállal megmérgezte magát. Családja Bécsben gyógyíttatta. 1919 őszén, az államosítás hatálytalanításakor Weiss Manfréd lábadozóként kezdte meg gyárbirodalmának újjászervezését. Siralmas helyzet fogadta, hiszen az átmeneti államosításnál jóval nagyobb kárt okozott az augusztusi román megszállás: 150 vagonnyi gépet, alapanyagot, készárut vittek el. A súlyos anyag- és szénhiány közepette mindössze 1160 fő dolgozott Csepelen.

A trianoni békediktátum kimondta, hogy ha 1922 augusztusáig a gyár nem áll át a béketermelésre, berendezéseit elkobozzák. A Weiss család több évtizedes lojalitását, érdemeit a Bethlen-kormány nagyvonalúan honorálta: 1921 júliusában olyan döntést hozott, hogy megtéríti az elkobzások, rongálások következtében keletkezett károk 80%-át. Kormányhatározattal minimálisan 4000 főben állapították meg a gyár létszámát, és állami megrendelésekkel igyekeztek a gazdaságilag súlyos helyzetbe került gyárat támogatni. Mivel a békeszerződés azt is kikötötte, hogy lőszergyártással csak állami vállalat foglalkozhat szigorúan megszabott keretek között, 1921-ben az állam látszatra bérbe vette 30 évre a lőszerüzemet, amely így tovább működhetett. A konszolidációt segítette, hogy Weiss Manfréd még a haditermelés csúcsidőszakában terveket készített a lehetséges termékszerkezet-átalakításról. Az első „béketermék”, amely éveken át jellemző maradt a gyárra, az eke volt. Mivel a Földművelésügyi Minisztérium már 1920 nyarán 10 000 darabot rendelt, a nehézlőszerhúzó gépeket alakították át egy himbaszerkezet segítségével ekevashúzóvá. Rövidesen már exportáltak is belőle. Más célszerű gépátalakítás is történt: az óriáságyúk lövedékeit gyártó gépeket teljeskörűen elállítására használták. A vasöntődék kapacitását mezőgazdasági kisgépek köztölték le: szecskavágókhoz, vetőgépekhez, darálókhöz, kukoricamorzsolókhöz készültek öntvények. Sikerterméknek számított a vasaló is, amelyből évi 20 000 darabot gyártottak. A háború utáni áruhiány kapóra jött, a válságból való kilábalás eszköze lett. Minden termelési lehetőséget és értékesítési eszközt megragadtak, a legkülönbözőbb iparcikkeknel jelentek meg kíméletlen versenytársakként: készítettek csizmapatkót, lábast, gázmelegítőt, épület- és bútorvasalást, pálinkafőző üstöt, vaságyat és még ezernyi más árut. 1921-ben még harangöntődét is létesítettek. Weiss Manfréd utolsó nagy vállalkozása volt mindez: a hadi-

A kórházalapító Weiss Manfréd emléktáblája

ipari termeléssel felfutott, sikert sikerre halmozó gyárat fenntartani, továbbfejleszteni, egészen más célúvá alakítani, alkalmazkodni az igényekhez, megfelelni a kihívásoknak, sikert aratni újra és újra ... Megvolt az akarat, az ambíció, de egészsége a mérgezéstől megrendült, régi alkotóerejét, életkedvét már nem nyerte vissza. Élete utolsó évében még nemes gesztusokat tett, kórházat építtetett, csecsemőotthont létesített, egy amerikai gyermeksegélyző egylettel és a községgel szövetkezve ingyenkonyhát nyitott, ahol naponta 2000 gyerek ebédelhetett.

Azután jött a vég: 1922 karácsonyának előestéjén, 65 éves korában agyvérzésben meghalt.

„A vagyon alkotója volt, nem élvezője”

Annak ellenére, hogy évtizedekig közszereplő volt, Weiss Manfrédról, a magánemberről nagyon keveset lehet tudni. Nem maradtak fenn visszaemlékezései, feljegyzései, de még magánleve-

lei sem – talán nem is írt soha egyetlen hozzátartozójának sem? A nagy családi érdekközösség tagjain kívül nem tudunk barátairól. Bár naponta forgolódott a korszak hírességei, nagyjai között, közelebbi kapcsolatot nem keresett velük. Zárkózottan, a kívülállók számára hozzáférhetetlenül élt. Szerette a zenét, maga is hegedült, érdekelte a képzőművészet, díjat is alapított. Ritka nyilvános fellépéseinél, megnyilatkozásaiban tömör és célratörő volt. Élete végéig nem tanult meg jól magyarul, közvetlen alárendeltjeivel németül beszélt. Puritán emberként élt, napi 14-16 órát dolgozott. A legendák szerint a Tanácsköztársaság alatt feljelentették, hogy háromszáz öltönye van – s a házkutatók hármat találtak. Egyetlen szenvedélye a csepeli gyár volt. Mutatta ezt öngyilkossági kísérlete, amikor meg akarták fosztani tőle – hiszen külföldre mentett hatalmas vagyonából nyilván továbbra is krözusként élhetett volna a gyár nélkül is.

Mint jó férj és apa élt a leszármazottak emlékezetében. Felesége, Wahl Alice halála 1904-ben nagyon megviselte, emlékére – a maga idejében egyedülálló – gyermekágyas otthont

Weiss Manfréd és családja

alapított Csepelen. Ezenkívül is sokféle jótékonyossági akció fűződik Weiss Manfréd nevéhez: rendszeresen juttatott adományokat a zsidó hitközségnek, 1914-ben 3 millió koronás hadikölcsönt jegyzett, a háború alatt röntgenautót adományozott a Vöröskeresztnek és a Hadügyminisztériumnak, 20 000 koronát adott hadikórház létesítésére, emellett ő maga egy 240 ágyas, korszerűen felszerelt kórházbarakkot építtetett, több mint 2 millió koronát adott a hadseregnek építendő tüdőszanatórium részére, amelyben később két leánya főnöknőként dolgozott. Még e nagyvonalú gesztusok előtt, a háború kitörését megelőzően, 1909-ben a Hadügyminisztérium így jellemezte: *„Rendkívül biztos, tetterős és abszolút megbízható iparos, gyakorlati nagyvonalúsága összefonódik aktív patriotizmusával és előkelő gondolkodásmódjával.”*

1916-ban Bródy Sándor újságírói minőségben kereste fel Weiss Manfrédot, és egy teljes napot töltött mellette a konzervgyárban és Csepelen. Így született a jelenleg ismert egyetlen interjú, amit Weiss Manfréd valaha is adott, és amelynek legszembetűnőbb „eredménye” az volt, hogy Bródy a gyárost alig tudta szóra bírni. Azt a keveset azonban, amit mondott, szó szerint lejegyezte. Bródy patriarchálisnak, joviálisnak, okosnak írja le interjúalanyát, aki a gyárról így nyilatkozott: *„Én tudom, és mindenki tudja, hogy az én ipartelepem a háború előtt jóval nagyobb szabású volt, mint amilyent a békés idők megköveteltek. Nevezetes szakértők a fejüket csóválták és ki is mondták: erre ugyan nem lesz szükség. Szükség lett, és nekem nagy elégtételelem az előrelátásom. Muníciónk volt, van és lesz.”* Bródy próbálta arra terelni a szót, milyen etikai dilemmákat vethet fel a fegyvergyártás. Egy pragmatikus üzletember érzelemmentes válaszát kapja: *„A mesterségem ez, és nekem nincs más gondom, hogy azt a legtekélyesebb módon folytassam.”* Weiss Manfréd nem engedhette meg magának, hogy olyan kérdéseken töprengjen, termékei hány ember halálát okozhatják.

Halálakor a Magyar Gyáriparban Fenyő Miksa írt róla nekrológot. Úgy jellemezte Weiss Manfrédot, hogy *„valami örök cselekvő nyugtalanság”, „szuggesztív erő”, „minden más akaratot kirekesztő erős akarat”* volt benne, és vagyonának *„alkotója volt, nem élvezője”*. A *Népszava* (a fejlécén olvasható meghatározás szerint *„A magyar szociáldemokrata párt központi közlönye”*) a fantáziát, az erőt és a szervezőkészséget emeli ki jellemző tulajdonságaiként. *„E hasábokon vele szemben kellett sokszor képviselni a dolgozók érdekeit”* – jegyzi meg az új-

ságíró, ugyanakkor elismerve, hogy „a tőkés gazdálkodás által megvont határokon belül nem hatalmaskodással és elzárkózó göggel, de ésszerűen fogta fel a munkásság szempontjait”.

A nagy mű, a gyár utóélete

Weiss Manfrédnek hat gyermeke, négy leánya és két fia volt. Lányai közül Elza Mauthner Alfréd terménykereskedőnek, Daisy ifj. Chorin Ferenc nagyiparosnak, a GYOSZ elnökének, Marianne Kornfeld Móric bárónak, a Ganz Rt. vezérigazgatójának felesége lett, Edith hajadon maradt és műtösasszisztensi végzettséggel a család jótékonyági tevékenységét irányította. A két fiút apjuk tudatosan készítette fel a gyárbirodalom irányításának folytatására. Jenő és Alfonz is mérnöki oklevelet szerzett, az utóbbi tűzerőhadnagyi rangja következtében katonai szakértelmével is hozzájárult a vállalkozás eredményes működtetéséhez. A fejlődés tehát a két tehetséges és szorgalmas örökös irányításával megszakítás nélkül folytatódott.

A gyárat felkészült mérnökökkel és kiváló szakmunkásokkal erősítették meg. Mivel sok üzembrész még 1922-ben is üresen állt, új termékek bevezetésére, új piacokra volt szükség. Még 1921-ben megkezdődött a vaslemezgyártás Csepelen; most erre alapozva kezdték meg a zománcedények, horganyzott köpenyű kályhák, takaréktűzhelyek, füstcsövek előállítását. 1927-ben a Honvédelmi Minisztérium, a Weiss Manfréd Rt. és a Magyar Általános Gépgyár között jött létre az a szerződés, amelyben a katonai repülőgépgyártás és az ehhez kapcsolódó alkatrészgyártás megalapozásában állapodtak meg. A huszas évek közepén, látva a kerékpárok iránt egyre jobban növekvő érdeklődést és az éves 100 000 darabos importot, Csepelen kerékpárgyárat létesítettek. A Steyr-Daimler-Puch cégtől vásárolták a licencet, és 1934-ben már több mint 34 ezer kétkerekű jármű készült. 1929 elején egy francia szabadalom megvásárlására alapozva megkezdődött a motorkerékpárok gyártása. Ugyanebben az évben készült el a Honvédelmi Minisztérium részére egy hatkerekű terepjáró teherautó prototípusa. Ez azonban nem vezetett szériagyártáshoz, mint ahogy a Fiat-licenc alapján elkészült 24 darab kétütemű személyautó sem. Viszont igen jó döntésnek bizonyult az 1930-ban beindított varrógépgyártás a német Pfaff-gyártól vásárolt szabadalom alapján. Kísérleteztek traktorgyártással is: az 1930-as nemzetközi vásáron jelentkeztek vele először. Egy amerikai típus átdolgozott, saját fejlesztésű, 40 lóerős, kéthengeres változatát gyártották – de végül alig 200 darab hagyta el a gyárat.

Az 1929–33-as gazdasági válság a csepeli gyárat sem hagyta érintetlenül, de hatásai differenciáltan jelentkeztek. A heterogén összetételű termékszerkezet lehetőséget adott némi „lavírozásra”, a kereslet változásának követésére, rugalmas, gyors váltásokra. Folytatták azt a régi, jól bevált Weiss Manfréd-i gyakorlatot is, hogy éppen ebben az időszakban kezdtek néhány új termék meghonosításába, például a hegesztőpálcák és elektródák, a sztaniolpapír, a vasbetétes sárgaréz függőnytartók gyártásába. Nagy biztonságot jelentett a honvédséggel járműgyártásra kötött, 15 évre szóló szerződés is – arra az esetre, ha nem tör ki háború. A

túltermelési válság mélypontja Csepelt 1933-ban, az általános gazdasági válságnak csak az utolsó évében érte el, ezután lassú javulás következett. A kibontakozás lehetőségét most is a haditermelés adta. Az elektróda, a kályha, a radiátor, a fürdőszoba-felszerelések gyártása terén uralták a hazai piacot. 1933-ban beindult a motorkerékpárok szériagyártása. Népszerű termék volt a segédmotoros kerékpár is. 1934-ben alumíniumkohót helyeztek üzembe, 1937-ben pedig szerszámgépek sorozatgyártását vezették be. 1939-ben, a II. világháború kitérősekor már érvényben volt egy öt évre szóló, 1 milliárd pengős fegyverkezési program. 1940-ben indult a harckocsigyártás, 1941-ben a repülőgépgyárat Szigetszentmiklósról telepítették ki.

A háború alatt számos bombatalálat érte az időközben valóságos gyárvárossá fejlődött csepeli telepet. A családi sikertörténetet tragikus események zárták le. A német megszállással és a zsidó vagyonok elkobzását elrendelő határozatokkal kezdődött a Weiss család kálváriája. A vállalatok irányításáért megindult a versenyfutás a németek között: mind a Göring Werke, mind a Himmler vezette SS meg akarta szerezni a hatalmas vagyont képviselő gyároriást. Végül az utóbbi került ki győztesen a rivalizálásból, a Waffen SS és a Weiss család 1944. május 17-én egyoldalú szerződést kötött egymással: a család 34 tagja semleges országokba, Portugáliába és Svájcba távozhatott, de ki kellett jelölniük maguk közül három túszt, akiknek Bécsben kellett maradniuk. A szabad eltávozás fejében minden vagyonukat át kellett adniuk, a szerződés megfogalmazása szerint „25 évi bizalmi kezelésre” egy német gazdasági csoportnak. A menekülők összesen 600 000 dollár és 250 000 birodalmi márka készpénzt kaptak, személyes tárgyaikból is csak minimális mennyiségűt vihettek magukkal.

A német vezetésűvé vált konzern ezután körülbelül még fél évig termelt lényegesebb zavarok nélkül, sőt, a front átvonulását is sikerült kisebb-nagyobb károsodások árán átvészelniük. 1945 elején – tekintettel hadászati jelentőségére – a csepeli gyár szovjet katonai parancsnokság alá került. 1945 augusztusában a Vörös Hadsereg visszaadta a gyárat a magyar államnak, 1946. december 1-jén pedig állami kezelésbe került. Még ezzel sem jutott nyugvópontra a helyzet: 1947 elején a Szovjetunió váratlanul bejelentette igényét a gyárra, arra hivatkozva, hogy a potsdami egyezmény értelmében az hadiszákmánynak minősül. Ezt a lépést szerencsére sikerült megakadályozni, ezután következett 1948-ban a – „természetesen” minden kártérítés nélküli – államosítás, majd 1949-ben a nemzeti vállalattá nyilvánítás. 1950-től a csepeli gyárnak már Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek volt a hivatalos elnevezése.

Következtek a szocializmus építésének évei. Az ötvenes-hatvanas években 25 000 ember dolgozott a különböző profilú gyáregységekben, számos átszervezés után megalakult a tröszt, 15 tagvállalattal. 1983-tól az egyre inkább veszteségesen dolgozó vállalatok önállóvá váltak. 1988–89-ben kezdődött meg a teljes szétesés. A fejlesztésre, új beruházásokra nem volt megfelelő erőforrás, az elavult berendezéseken idejét múlt technológiákkal gyártott, gyenge műszaki paraméterekkel rendelkező termékek már a volt KGST országokban is eladhatatlanná váltak. Megkezdődött a privatizáció.

Ma a csepeli gyártelep vigasztalan képet nyújt. Működik néhány termelőüzem, köztük külföldi érdekeltségűek is, de általános benyomásként rendezetlenség, lepusztultság fogadja a látogatót. A gyár környéki hatalmas – szintén egyre megkopottabb – lakótelepeken, egykor kedvezményesen megvásárolt „gyári lakások”-ba zsúfolt lakosság jelentős része nem talált új munkaalkalmat a kerületben. Sokan lelkileg is nehezen dolgozzák fel annak az intézménynek az összeomlását, amelyre családjukkal együtt az életüket tették fel.

A Weiss család messzi földre kényszerült leszármazottai – akik közül a németekkel való egyezkedéskor többeket kétség gyötört: erkölcsi értelemben jogukban áll-e összeköttetéseik és vagyonuk pilléreire támaszkodva kivonni magukat a sorstársaikat sújtó tragikus csapások alól? – sokáig reménykedtek a hazatérés lehetőségében, a gyáralapító művének folytatásában. Az egyik unoka, Mauthner Gabriella elmondása szerint: „*Annyira bíztunk a hazatérés lehetőségében, hogy ott, Lisszabonban oroszul tanultunk. Egy orosz menekülttől. Azzal, hogy az orosz lesz a második világnyelv és a Mauthner-cégnek bizonyára szüksége lesz valakire, aki az orosz piacon meg tudja értetni magát.*”

A csepeli gyár alapításának 100. évfordulóján jelentek meg újra, a háború után először, Csepelen a leszármazottak: Weiss Manfréd három unokája. A csepeli önkormányzat a gyáralapítónak posztumusz díszpolgári címet adományozott, majd az általa alapított kórház is visszavette létrehozójának nevét – nem sokkal megszüntetése előtt.

Vajon lesz-e még korszerű, sokoldalú, nyereséges ipari tevékenység Csepelen? A körülmények, a kilátások a gyár alapítása és sok esetben fennállása során sem voltak jobbak a maiaknál. Talán csak egy igazán nagy formátumú, tetterős, fáradhatatlan, céltudatos egyéniségre lenne szükség újra.

Felhasznált források

Bacsoni Gábor (szerk.): *Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez, 1977*

Bolla Dezső: *A Weiss család szerepe Csepel történetében. Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv 2., 2006*

Csizmadia Károly: *Weiss Manfréd és kora 1–4. Csepel – A kerület közéleti Lapja, 2007. április*

Erdélyi Lajos interjúja *Mauthner Gabriellával*. *Múlt és jövő, 2000. 3–4. sz.*

Fenyő Miksa nekrológja. *Magyar Gyáripár, 1923. 1–2. sz.*

Karsai Elek–Szinai Miklós: *A Weiss Manfréd-vagyon német kézre kerülésének története. Századok, 1961. 4–5. sz.*

Kugyela Ákos: *A Weiss Manfréd konszerntől a Rákosi Mátyás Művekig; Egy családi vagyon végnapjai; http://www.natarch.hu/archivnet/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=98*

- Ősi Gyula:* A Weiss Manfréd kombinát működésének mozgatórugói és gyártmányai a béketermelés és a gazdasági válság időszakában (1919–1933); <http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kutatas>
- Dr. Varga László:* A csepeli gyáróriás kialakulásának története. Kézirat. Budapest, 1981
- Varga László:* A Weiss Manfréd sztori I–VI. Heti Világgazdaság, 1981. január 10., 17., 24., 31., február 7., 14.
- Varga László:* Egy fináncnökés karrier. A Weiss-család és Weiss Manfréd. Történelmi Szemle, 1983. 1. sz.
- Varga László:* Weiss Manfréd életútja. Bányászati és kohászati Lapok, Kohászat, 1992. december
- Hétfőn meghalt Weiss Manfréd ...Népszava, 1922. dec. 28.
- A hadiüzem és Csepel; <http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kutatas>